

**ДРУЖИНА ІСТОРИКА.
Листи Миколи Миколайовича Аркаса-Молодшого
до Наталії Михайлівни Дорошенко**

Дмитро Іванович Дорошенко (1882–1951), вчений-дослідник великої ерудиції, науковий доробок якого налічує понад 1000 праць з історії України, української історіографії, історії церкви, літератури, слов'янознавства, українського визвольного руху та революції 1917–1921 рр., виявив себе і як талановитий організатор українського наукового і культурно-освітнього життя та педагог, що підготував чимало істориків. Професор Українського вільного університету у Відні, Празі та Мюнхені; директор Українського наукового інституту в Берліні; дійсний член Українського наукового інституту у Варшаві; перший президент Української вільної академії наук – такі основні етапи його науково-педагогічної біографії. Поряд з цим, він був не тільки вченим, а і відомим громадським діячем, який ще з студентських років пов'язав своє життя з українським визвольним рухом. Активний працівник українських громадсько-політичних організацій початку ХХ століття, “просвітянин”, журналіст, Д. Дорошенко бере діяльну участь в Українській революції 1917–1921 рр., українському національно-державному будівництві як член Центральної Ради, помічник губернського комісара Києва, губернський комісар Буковини та Галичини, комісар Центральної Ради в Чернігові, міністр закордонних справ Української Держави 1918 року. Пізніше, в еміграції, будучи одним з засновників українського гетьманського руху, він багато зробив для розгортання його діяльності та поширення теоретичних засад українського монархізму.

Наукова, епістолярна та архівно-документальна спадщина Дмитра Івановича Дорошенка зберігається у вітчизняних та закордонних архівних та бібліотечних колекціях: Центральний державний архів вищих органів влади та управління України в м. Києві, Центральний державний архів громадських об'єднань України в м. Києві, Інститут рукопису Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського, Центральний державний історичний архів України в м. Львові, Відділ рукописів Львівської національної наукової бібліотеки ім. В. Стефаника, Державна бібліотека Пруської культурної спадщини (Німеччина, Берлін), Архів Університету Гумбольдта (Німеччина, Берлін), Таємний державний архів Пруської культурної спадщини (Німеччина, Берлін), Феде-

ральний архів Німеччини (Німеччина, Берлін), Національна бібліотека та архів Канади (Канада, Оттава), Архів Осередку української культури і освіти (Канада, Вінніпег), Архів-Музей ім. Дмитра Антоновича Української Вільної Академії Наук (США, Нью-Йорк), Архів Української Вільної Академії Наук (Канада, Вінніпег) та ін.¹

В Архіві-Музеї ім. Дмитра Антоновича Української Вільної Академії Наук у Сполучених Штатах Америки поряд з Фондом Дмитра Івановича Дорошенка зберігається Фонд його дружини Наталії Михайлівни Дорошенко. В Фонді Наталії Михайлівни Дорошенко міститься достатньо велика колекція епістолярних джерел: листи до Н. Дорошенко доктора М. Аркаса-Молодшого, професора М. Ветухіва, В. Воропай, професора П. Коваліва, професора доктора Г. Коха, професора доктора Б. Крупницького, Д. Левчука, професора В. Міяковського, В. Смереки, професора доктора М. Фасмера та інших кореспондентів.

На сьогодні епістолярна спадщина Д. Дорошенка частково опублікована, однак потребує повного видання і подальшого вивчення. Опубліковані корпуси листів Дмитра Дорошенка до Вячеслава Липинського та Марії Грінченко, окремі листи до Євгена Бачинського, Євгена Вирового, Михайла Грушевського, Андрія Жука, Сергія Мельгунова, Олек-

¹ *Архівна україніка в Канаді: довідник*, упорядники: І. Матяш (керівник), Р. Романовський, М. Ковтун та ін.; Держкомархів України, Український науково-дослідний інститут архівної справи та документознавства, Канадський інститут українських студій Альбертського університету, К., 2010, 882 с.; Г. В. Боряк, *Зарубіжні архіви та зарубіжна архівна україніка*, Архівознавство: підручник для студентів вищих навчальних закладів України, редкол.: Я. С. Калакура (гол. ред.) та ін., К., 1998, с. 105–130; Т. Г. Боряк, *Документальна спадщина української еміграції в Європі: Празький архів (1945–2010)*, Ніжин (Вид-во НДУ імені Миколи Гоголя), 2011, 544 с.; Д. В. Бурім, О. О. Кураєв, Ю. А. Мицик, Т. М. Себта, *Україніка в архівах і бібліотеках Німеччини*, Студії з архівної справи та документознавства, К., 2007, том 15, с. 141–147; Любомир Винар, *Наталія Полонська-Василенко: Архівні матеріали*, Український історик, 1–4(124–127), рік XXXII (1995) 315–319. (Ювілейне видання. 1965–1995); І. Б. Матяш, *Архівна україніка в Канаді: історіографія, типологія, зміст*, Держкомархів України; Український науково-дослідний інститут архівної справи та документознавства; Національна академія наук України; Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського; Канадський інститут українських студій при Альбертському університеті, К. (Горобець), 2008, 152 с.: іл.; М. Момрик, *Українські архівні збірки при Національному Архіві Канади*, Архіви України, 1–3 (1995) 79–87; М. Г. Палієнко, *Архівні центри української еміграції (створення, функціонування, доля документальних колекцій)*, К., 2008, 688 с.; Library and Archives of Canada (Ottawa, Ontario). Національна бібліотека та архів Канади (Оттава, Онтаріо). *The Andry Zhuk Collection*, фонд Жук Андрій Ілліч. MG 30, С 167, vol. 24. Папка “Листування з Українським науковим інститутом в Берліні. Д. Дорошенко та ін.” “Книжки і проче. Берлін. Український Науковий Інститут. Слов’янський Інститут. Переписка з В. Липинським, Д. Дорошенко. (1925–1930)”; *The Andry Zhuk Collection*, MG 30, С 167, Finding Aid № 1663, Prepared by Myron Momryk, Ottawa, 1986, 262 p. та ін.

Д. Бурім, Дружина історика.

сандра Оглоблина, Льва Окиншевича, Івана Раковського, Миколи Стороженька, Кирила Студинського, до Яна Токаржевського-Карашевича та Оксани Токаржевської-Карашевич, Сергія Шелухина, Дмитра Яворницького, а також листи Вячеслава Липинського та Теодора фон Штейнгеля до Дмитра Дорошенка та ін.²

² І. Борщак, *Листи Д. Дорошенка до С. Мельгунова*, Україна, ч. 6 (Париж, 1951) 485–486; Д. В. Бурім, *Два “німецькі” періоди життя і діяльності професора Дмитра Дорошенка у його листуванні з Євгеном Бачинським*, Загартована історією. Ювілейний збірник на пошану професора Надії Іванівни Миронець з нагоди 80-ліття від дня народження. Збірник наукових праць, упорядник В. М. Піскун. Редколегія: П. С. Сохань (голова) та ін. Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України, К., 2013, с. 285–320; Д. В. Бурім, *Два погляди на історію конфлікту 1930–1931 років в Українському науковому інституті в Берліні (листи Д. Дорошенка та О. Скорописа-Йолтуховського до Голови НТШ у Львові І. Раковського в справі конфлікту в УНІ-Б)*, Наукові записки. Збірник праць молодих учених та аспірантів. Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України, К., 1997, т. 2, с. 474–490; Д. В. Бурім, *До історії конфлікту 1930–1931 років в Українському науковому інституті в Берліні: листи Дмитра Дорошенка і Олександра Скорописа-Йолтуховського до голови Наукового товариства імені Тараса Шевченка у Львові професора Івана Раковського*, Українське архівознавство: історії, сучасний стан та перспективи. Наукові доповіді Всеукраїнської конференції (Київ, 19–20 листопада 1996 року), К., 1997, частина перша, с. 268–279; Д. В. Бурім, *Еволюція ідейно-політичних поглядів Дмитра Дорошенка та його участь в українському гетьманському русі*, Сумський історико-архівний журнал, XIV–XV (2012) 95–113; Д. В. Бурім, *Епістолярні джерела до історії української еміграції у Німеччині: листування Дмитра Дорошенка з Андрієм Жуком (1926–1930)*, Наукові записки. Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України, К., 2013, том 27, с. 382–448; Д. В. Бурім, *Епістолярні джерела української еміграції. Листи Дмитра Дорошенка до Миколи Стороженька (1925–1928 рр.)*, Український археографічний щорічник. Нова серія, вип. 16/17 (К., 2012) 438–530; Д. В. Бурім, *3 життя української еміграції в Європі: Листи Дмитра Дорошенка до Яна Токаржевського-Карашевича та Оксани Токаржевської-Карашевич*, Наукові записки. Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України, К., 2011, том 23, с. 333–347; Д. В. Бурім, *Наука та політика в житті української еміграції. Листи Дмитра Дорошенка до Сергія Шелухина*, Київська старовина, 2 (2012) 98–113; Любомир Винар, *Два листи Михайла Грушевського до Дмитра Дорошенка з 1923 року*, Український історик, том XLIII–XLIV, № 4 (172)/1–2(173–174), рік XLIII–XLIV (2006–2007) 108–112; Любомир Винар, *“Заповіт” Наталії Дорошенко. Про спадщину Дмитра Дорошенка*, Український історик, 2–4(141–143), рік XXXVI (1999) 267–269; Любомир Винар, Світлана Панькова, *Листи Дмитра Дорошенка до Михайла Грушевського*, Український історик, 1–4 (152–155), рік XXXIX (2002) 507–517; Любомир Винар, *Наталія Полонська-Василенко: Архівні матеріали*, с. 315–319; *Вячеслав Липинський Архів*, том 6. *Листи Дмитра Дорошенка до Вячеслава Липинського*, редактор І. Коровицький, Філадельфія, 1973, 452 с.; Вячеслав Липинський, *3 епістолярної спадщини. Листи до Д. Дорошенка, І. Кривецького, Р. Метика, О. Назарука, С. Шелухина*, К., 1996, 200 с.; *Дмитро Дорошенко про Михайла Грушевського (Невідомий лист Д. Дорошенка. Підготовка до друку, передмова і примітки Григорія Кураса)*, Сіверянський літопис, 4 (2002) 52–54; В. М. Заруба, *Листи Дмитра Дорошенка до Дмитра Яворницького*, Архіви України, 4 (1991) 45–50; *3 епістолярної спадщини Д. І. Дорошенка*.

У цій публікації пропонуємо Вашій увазі листи учня професора Дмитра Івановича Дорошенка Миколи Миколайовича Аркаса-Молодшого до дружини історика Наталії Михайлівни Дорошенко.

Дорошенко Наталія Михайлівна (*в дівочтві – Васильченко*) народилась 1 серпня 1888 року в місті Ніжині. Актриса, громадська діячка, дружина видатного українського історика Дмитра Івановича Дорошенка (1906). 1909 року закінчила Музично-драматичну школу Миколи Лисенка в Києві. Брала активну участь в організації народних театрів та у діяльності Товариства “Просвіта” на Катеринославщині. У 1917–1918 роках була однією з організаторів і актрисою Державного драматичного театру, членом Театральної ради. 1920 року разом з чоловіком емігрувала до Чехо-Словаччини, Праги. Наталія Михайлівна розділила з Дмитром Івановичем Дорошенком всі тяготи еміграційного життя. Була поряд з професором Д. Дорошенком у Празі (Чехо-Словаччина), Берліні (Німеччина), Варшаві (Польща), Вінніпезі (Канада), Мюнхені (Німеччина), в інших містах і країнах. Активна учасниця українського національно-культурного та громадського життя за кордоном. Брала дієву участь у розбудові українського театрального життя на еміграції, виступала як актриса, декламаторка. Після смерті Дмитра Івановича Дорошенка Наталія Михайлівна проживала в Німеччині, в місті Мюнхені. Померла 16 жовтня 1970 року. Похована у Мюнхені³.

Листи Д. І. Дорошенка до М. М. Грінченко 1923–1926 рр., Д. І. Дорошенко. Огляд української історіографії. Державна школа: Історія. Політологія. Право, К., 1996, с. 223–255; П. Ісаїв, *Листи Д. Дорошенка до В. Липинського з часу від 6.VII. 7.IX.1918 р.*, Український історик, 1–4 (1968) 146–150; Григорій Курас, *Листи Олександра Оглоблина до Наталії Дорошенко*, Український історик, 1–3(169–171), рік XLIII (2006) 197–210; В. Липинський, *Листування*, редактори: Я. Пеленський, Р. Залуцький, Х. Пеленська та ін., т. 1, К. (Смолооскип), 2003, 960 с.; *Листування Митрополита Іларіона (Огієнка)*, упоряд. Юрій Мицик, К. (Видавничий дім “Києво-Могилянська академія”), 2006, 566 с.; О. Оглоблин, *З листів Дмитра Дорошенка до Олександра Оглоблина*, Український історик, 3–4(7–8) (1965) 84–88; № 1–2(9–10) (1966) 102–106; Р. Я. Пиріг, Д. В. Бурім, *З епістолярної спадщини Дмитра Дорошенка: листи до Євгена Вирового*, Студії з архівної справи та документознавства, К., 1996, том 1, с. 141–152; Томас Приймак, Надія Заворотна, *Листування Дмитра Дорошенка з Доріс Яндою*, Український історик, 1–3(169–171), рік XLIII (2006) 211–227; В. В. Соловійова, *Український посол у Німеччині барон фон Штейнфельд та його листи до Д. Дорошенка*, Вісник Київського національного лінгвістичного університету. Серія “Історія, економіка, філософія”, вип. 7–8, гол. ред. Ю. І. Терещенко, К., 2003, с. 108–119; *У півстолітніх змаганнях: Вибрані листи до Кирила Студинського (1891–1941)*, К., 1993, 768 с.; Я. О. Федорук, *Книгозбірні та архіви Дмитра Дорошенка: слідами одного інскрипту В’ячеслава Липинського*, Український археографічний щорічник. Нова серія, К., 2007, вип. 12, с. 271–298 та інші.

³ М. П. Чабан, *Дорошенко Наталія Михайлівна*, Енциклопедія Сучасної України, К., 2008, том 8, с. 341; Д. І. Дорошенко, *Мої спомини про недавнє-минуле*, Мюнхен (“Українське ви-

Д. Бурім, Дружина історика.

Микола Миколайович Аркас-Молодший народився 14 (27) вересня 1898 року в Миколаєві. Філолог-єлініст, історик, знавець античної історії та літератури, доктор філософії (1926 р.). Онук українського історика, композитора, громадського діяча, учасника національно-культурного руху Миколи Миколайовича Аркаса (1852–1909), автора “Історії України-Русі”. Учасник Української революції 1917–1921 років. Брав участь у військових діях, був поранений. 1919 року емігрував до Туреччини, а згодом до Чехо-Словаччини. Мешкав у передмісті Праги Ржевнице. Навчався в Українському вільному університеті в Празі. Вивчав старогрецьку і новогрецьку мови, античну історію та літературу. 1926 року захистив докторську дисертацію. Під час навчання в Українському вільному університеті та подальшої роботи Микола Миколайович Аркас-Молодший зблизився з своїм учителем, а згодом і старшим товаришем, професором Дмитром Івановичем Дорошенком та його родиною.

Пізніше в спогадах про Д. Дорошенка та чехословацький період свого життя Микола Миколайович так описував ті часи і стосунки з учителем:

“З Дмитром Івановичем я познайомився на початку двадцятих років, тоді, коли в Празі було відкрито Український Вільний Університет. Злетілося тоді в цей храм нашої науки, єдиний поза межами батьківщини, чимало визначних українських науковців, котрі ревно та дружньо почали будувати нашу «альма матер» в старій слов’янській Празі”⁴. “Так спізнався я з людиною, котра потім майже тридцять літ була моїм добрим наставником, не спускала мене з ока й потому, як, здавши іспит на доктора філософії, я розлучився з університетом й до останнього сливе дня свого життя цікавилася моєю долею. Взагалі, поруч з професором О. Шульгиним, він був найпопулярнішим й найулюбленішим професором університету й завжди мав рекордну кількість слухачів. Вроджений красномовець, бездоганний знавець української мови, котрою не тільки говорив, але й думав, людина з колосальною ерудицією, – він захоплював слуха-

давництво”), 1969, 543 с.; Д. І. Дорошенко, *Мої спомини про давнє-минуле*, Вінніпег (Видавнича Спілка “Тризуб”), 1949, 167 с.; Дипл. інж. проф. С. Нагай, *Хронологічний покажчик важливіших подій з життя Д. І. Дорошенка*, Український Літопис. Журнал Української Державницької Думки, Культури і Науки, Аутсбург (Видавництво “Знання”), 1953, ч. 1, с. 15.

⁴ Др. Філ. Микола Аркас, *Світлій пам’яті незабутнього наставника мого і учителя Дмитра Івановича Дорошенка*, Український Літопис. Журнал Української Державницької Думки, Культури і Науки, Аутсбург (Видавництво “Знання”), 1953, ч. 1, с. 97.

чів своєю розповіддю навіть тоді, коли мова заходила про сухі, малоцікаві історичні деталі, своїми розсяглими й барвистими екскурсами в минуле стуштовуючи нудність або не цікавість теми і ми слухали його так, ніби читали захоплюючу своїм змістом книгу. Отже, я став ревним слухачем Дмитра Івановича й з бігом часу опинився в числі його улюбленців”⁵.

Після Другої світової війни, 1949 року, Микола Миколайович Аркас-Молодший з сім’єю переїхав до Франції, до містечка Бессанкур. У 1958 році родина Аркасів переїжджає до Сполучених Штатів Америки, до міста Сі-Кліфф.

М. Аркас-Молодший є автором першого у новітній українській літературі повного перекладу “Іліади” Гомера, підготував іменний та географічний словники до цього перекладу. 1932 року зробив поетичний переклад “Слова о полку Ігоревім”, який було видано 1951 року⁶. 1964 року вийшло з друку оповідання Миколи Аркаса-Молодшого “Наш степ”. 1965 року він завершив велику працю “Історія Північної Чорноморщини з діб прадавніх і до часів козаччини” з окремими екскурсами в історію Литви, Польщі, Росії. 1969 року, у Торонто, було опубліковано першу частину цієї праці. З кінця 1930-х років Микола Миколайович Аркас-Молодший почав складати “Родинну хроніку”, на початку 1960-х років він довів її до останнього покоління⁷. Збереглися також збірки віршів Миколи Аркаса за 1928–1932 роки. Помер Микола Миколайович Аркас-Молодший 27 лютого 1980 року у Нью-Йорку⁸.

⁵ Др. Філ. Микола Аркас, *Світлій пам’яті незабутнього наставника мого і учителя...*, с. 100.

⁶ Д-р філ. Микола Аркас, *Дума про похід на половців Новгород-Сіверського князя Ігоря Святославовича у 1185 році* (Видавництво “Україна”), 1951, 40 с. (На обкладинці цього видання було зазначено: “Слово о полку Ігореві. Переспів М. М. Аркаса”; наприкінці тексту: “13. IV. 1932 року, Ржевниці під Прагою, Чехо-Словакчина”). Див. також: Микола Аркас-Молодший, *Дума про Похід на половців Новгород-Сіверського князя Ігоря Святославовича у 1185 році* [в:] Микола Аркас-Молодший, *3 родинної хроніки. Поезії. Дума про похід на половців Новгород-Сіверського князя Ігоря Святославовича у 1185 р.*, упорядкування та загальна підготовка: О. М. Полухіна та В. І. Ульяновський. Передмова: В. І. Ульяновський, Миколаїв, 1993, с. 52–81.

⁷ Микола Аркас-Молодший, *3 родинної хроніки* [в:] Микола Аркас-Молодший, *3 родинної хроніки. Поезії. Дума про похід на половців Новгород-Сіверського князя Ігоря Святославовича у 1185 р.*, упорядкування та загальна підготовка: О. М. Полухіна та В. І. Ульяновський. Передмова: В. І. Ульяновський, Миколаїв, 1993, с. 31–38.

⁸ Детально див.: [в:] Микола Аркас-Молодший, *3 родинної хроніки. Поезії. Дума про похід на половців Новгород-Сіверського князя Ігоря Святославовича у 1185 р.*, упорядкування та загальна підготовка: О. М. Полухіна та В. І. Ульяновський. Передмова: В. І. Ульяновський, Миколаїв, 1993, 96 с.; В. І. Ульяновський, *Аркас Микола Миколайович*, Енциклопедія Сучас-

Д. Бурім, Дружина історика.

Листи Миколи Аркаса-Молодшого до дружини свого учителя професора Дмитра Дорошенка Наталії Дорошенко зберігаються у фонді Наталії Михайлівни Дорошенко в Архіві-Музеї ім. Дмитра Антоновича Української Вільної Академії Наук у Нью-Йорку, Сполучені Штати Америки. Листування подає цінний та багато в чому маловідомий матеріал про життя, наукову та громадську діяльність, а також особисті стосунки кореспондентів. Хронологічно воно охоплює період з 1952 року по 1968 рік. У цей період доктор Микола Аркас з родиною мешкав у Франції, а згодом у Сполучених Штатах Америки. Наталія Дорошенко, після смерті чоловіка, Дмитра Івановича Дорошенка, проживала в Німеччині, в місті Мюнхені.

Листування початку 1950-х років присвячено підготовці до друку та виданню часопису “Український Літопис”, який вийшов 1953-го року на пошану професора Дмитра Івановича Дорошенка⁹. Дружина історика Наталія Михайлівна Дорошенко опікувалася підготовкою до

ної України, К., 2001, том 1, с. 648; В. І. Ульяновський, *Микола Аркас-молодший за листами М. Кауфмана*, Старожитності, ч. 7–8 (1993) 3–5; ч. 9–10 (1993) 10–11; ч. 11–12 (1993) 10–11; ч. 13–14 (1993) 10–12; В. І. Ульяновський, *Микола Аркас-Молодший: образи постаті (за листами до Л. Кауфмана)* [в:] Микола Аркас-Молодший, *З родинної хроніки. Поезії. Дума про похід на половці Новгород-Сіверського князя Ігоря Святославовича у 1185 р.*, упорядкування та загальна підготовка: О. М. Полухіна та В. І. Ульяновський. Передмова: В. І. Ульяновський, Миколаїв, 1993, с. 3–30; С. А. Кустовська, *Династія Аркасів в Миколаєві: бібліографічний показчик* [в:] Микола Аркас-Молодший, *З родинної хроніки. Поезії. Дума про похід на половці Новгород-Сіверського князя Ігоря Святославовича у 1185 р.*, упорядкування та загальна підготовка: О. М. Полухіна та В. І. Ульяновський. Передмова: В. І. Ульяновський, Миколаїв, 1993, с. 82–92; Д-р філ. Микола Аркас, *Дума про похід на половці Новгород-Сіверського князя Ігоря Святославовича у 1185 році*, 40 с.; С. Наріжний, *Українська еміграція. Культурна праця української еміграції між двома світовими війнами*, Прага, 1942, ч. 1, 370 с.; С. Наріжний, *Українська еміграція. Культурна праця української еміграції 1919–1939 (матеріали, зібрані С. Наріжним до частини другої)*, К. (Видавництво імені Олени Теліги), 1999, 272 с.; Л. С. Кауфман, *М. М. Аркас: Нарис про життя і творчість*, К. (Державне видавництво образотворчого мистецтва і музичної літератури УРСР), 1958, 132 с.; В. П. Шкварець, *Микола Миколайович Аркас: життя, творчість, діяльність*, Миколаїв; О. (Тетра), 2002, 260 с.: іл.; В. П. Шкварець, *Миколаївці: визначні історики і красномовці минулого*: Підручник, 2-ге видання, виправлене, доповнене, Миколаїв (Видавництво МДГУ ім. Петра Могили), 2005, 148 с. та ін.

⁹ “Український Літопис”. Видавництво “Знання”. Аутсбург, Німеччина. 1953 рік. Число 1. Журнал Української Державницької Думки, Культури і Науки. *Присвячується великому українському вченому, славетному історикові, міністру закордонних справ Української Держави, професорові Карлового Університету в Празі, директорові Українського наукового інституту в Берліні, професорові Польського Державного університету в Варшаві, професорові Українських університетів в Празі і Мюнхені, дійсному членові Наукового товариства ім. Шевченка, члену-кореспондентові High School of Slavonic Studies of University of London, Президентові Української вільної академії наук Дмитрові Івановичу Дорошенкові.*

видання цього числа “Українського Літопису”, листувалася з авторами статей та спогадів. У часопису було вміщено спогади учня Дмитра Івановича Дорошенка Миколи Миколайовича Аркаса-Молодшого: Др. Філ. Микола Аркас “Світлій пам’яті незабутнього наставника мого і учителя Дмитра Івановича Дорошенка”¹⁰.

Микола Миколайович Аркас писав зокрема в своїх спогадах:

“Цілком випадково довідався я, що в Німеччині відновлюється видання часопису «Український Літопис» і що перше число його, яке має вийти в найближчому часі, присвячується світлій пам’яті Дмитра Івановича Дорошенка, славного й найсумліннішого борця за волю України. Ця вістка викликала в мене цілий ряд уривчастих спогадів, зв’язаних з тим нашим великим культурним та політичним діячем, й спорушила мене прикласти й свою, хоч і як скромну, лепту на увіковічення Його пам’яті”¹¹.

У цьому числі часопису містяться також статті-спогади інших авторів, які були знайомі з професором Дмитром Дорошенком: Гетьманич Данило “Дмитро Іванович Дорошенко”; Дипл. інж. проф. С. Нагай “Хронологічний показчик важливіших подій з життя Д. І. Дорошенка”; Prof. Dr. Dr. Hans Koch (München) “Dmytro Doroschenko als Kirchenhistoriker”; Проф. Др. Ганс Кох “Дмитро Дорошенко як історик церкви”; Prof. Dr. Max Vasmer “Dmytro Doroschenko zum Gedächtnis”; Проф. Др. Макс Фасмер “На згадку про Д. Дорошенка”; Проф. Др. Н. Полонська-Василенко “Д. І. Дорошенко і його громадсько-політична діяльність”; Проф. О. Шульгин “Дмитро Іванович Дорошенко в час Першої світової війни і на початку революції”; Проф. Др. Б. Крупницький “Д. І. Дорошенко і слов’янський світ”; Проф. О. Оглоблин “Рід і земля Дмитра Дорошенка”; Др. Б. Галиняк “Дмитро Дорошенко – творець новітньої української дипломатії”; С. Ледянський “Людина, якій завдячуватимуть потомки. До 50-ти річного ювілею діяльності Д. І. Дорошенка”; Проф. Др. Н. Полонська-Василенко “Дмитро Дорошенко”; Н. Дорошенко “До редакції «Український Літопис»”; Проф. Др. Б. Крупницький “Д. І. Дорошенко – піонер української історичної науки”; Проф. Др. І. Мірчук “Промова на святочній академії в честь проф. Дмитра Дорошенка в Мюнхені, 19. 3. 1952”; Prof. Dr. Dr. Hans

¹⁰ Др. Філ. Микола Аркас, *Світлій пам’яті незабутнього наставника мого і учителя Дмитра Івановича Дорошенка*, с. 97–103.

¹¹ *Ibid.*, с. 97.

Д. Бурім, Дружина історика.

Koch “Dmytro Doroschenko unter den Nicht-Slaven”; Проф. Др. Ганс Кох “Дмитро Дорошенко поміж не слов’янами”; Б. К. “Титан творчого духу України”; Проф. Др. Н. Полонська-Василенко “Дмитро Іванович Дорошенко – історик-державник”; Дипл. інж. проф. С. Нагай “Спогади про Д. І. Дорошенка”; Кн. Токаржевський-Карашевич “Дмитро Дорошенко (Зустрічі, знайомство, приязнь!)”; Н. Дорошенко “Уривки споминів. На рідній землі”; Студентка Леся Правденко “Промінь...”; Тетяна Криницька “Апостол правди та науки”¹².

Закінчив Микола Миколайович Аркас-Молодший спогади про професора Дмитра Івановича Дорошенка такими словами, в яких концентровано висловив своє ставлення до улюбленого вчителя:

“На цьому я закінчу сторінку свого минулого, котра тісно зв’язана з незабутнім, дорогим моєму серцю Дмитром Івановичем. Не в моєму намірі зупинитися на його особі, на характеристиці його, на оцінці його політичної й наукової діяльності... Не мені його характеризувати, бо таких людей може схарактеризувати й оцінити лише історія. Дозволю собі тільки зазначити кілька призначних рис його духового обліку. Був він найкращим, бездоганним представником нашої інтелігенції й старокорінної шляхти. Був людиною допитливого, тверезого розуму, але, одночасно, й ідеалістом. Велич його духа, височінь, краса й кришталева чистота його ідей, виносилася понад прозаїчну сучасність, кохалася в героїці минулого й хотіла краще з того минулого воскресити на благо народу й батьківщини. Він вірив у Божу правду, в людську честь та порядність, але віра в останнє не раз болісно розвіювалася вривами сумної дійсності. Все своє життя він боровся за волю України, але добре, шляхетне й чесне серце його не було здібне плекати в лоні своєю ненависті, злобу та нехтіть. Звідти його надзвичайна толерантність, гуманність, щирість й правдомовність. Вірив бо він, що всього можна досягнути не насильством, не підступом, а правдою, добрим, тихим словом. Вимагливий до кожного свого слова й вчинку, він сподівався й від інших тої ж сумлінності, але часто його сподівання не оправдувались. Був він знаменитим ерудитом в області історичних наук. Розуміється, нічого казати про його загальну освіченість, котра дає право називати його українським енциклопедистом. Був на рідкість талановитим промовцем і, врешті, коли можна так висловитись,

¹² Детально див.: *Український Літопис. Журнал Української Державницької Думки, Культури і Науки*, число 1, (Аугсбург (Видавництво “Знання”), 1953) 160 с.

естетом в області етики й моралі... Таким був незабутній наставник мій, професор Дмитро Іванович Дорошенко. Жив для добра. Вічна ж пам'ять і вічна слава Йому!”¹³

Публікація містить шістнадцять листів Миколи Миколайовича Аркаса-Молодшого до Наталії Михайлівни Дорошенко. Листи подано за оригіналами, зі збереженням мовних і стилістичних особливостей.

Фотокопії документів були надані для друку доктором історичних наук Ярославом Федоруком. За це ми висловлюємо йому щиро подяку.

ДОКУМЕНТИ

1.

Без дати

Христос Воскрес, високошановна й дорога Наталія Михайловно, щиро вітаємо Вас з світлими святами Великодними й так саме щиро бажаємо Вам найкращого в житті, а головне здоровля.

Знаю, що Ви маєте право ремствувати на мене, що так рідко Вам пишу, але вірте мені, що наші американські робочі будні такі нудні й одноманітні, а праця так втомлює мене, що за писання братися мушу себе силувати і яюсь не пишеться, бо ні про що писати: один день, як другий. Дуже часто згадуємо й Вас, й дорогого Дмитра Івановича, часто лину думками у невертане минуле, яке так тісно зв'язане з Вами й благословенними Добржіховицями. Пам'ятаєте, як ми ходили в “Карліцке удолі”, де дзюрчав такий романтичний струмочок, а вколо ліси й ліси? Як згадаєш, що з того часу пройшло вже майже сорок літ майнули, як день і здається, що вчора все те відбувалося.

Дорога Наталія Михайловно, наперед прошу на нас не гніватися за те, про що зараз напишу. Я рішаюся Вас просити зрідка прийняти нашу скромну допомогу у Вашій скруті. Чи не гніватиметеся на нас, як що ми інколи вкладатимемо у лист доллар-два для Вас? Розуміється, це дрібниця, але на більше ми не зможемося, бо й нам не солодко тут живеться, хоч всі ми працюємо.

¹³ Др. Філ. Микола Аркас, *Світлій пам'яті незабутнього наставника мого і учителя Дмитра Івановича Дорошенка*, с. 103.

Д. Бурім, Дружина історика.

Валя й Микось служать робітниками на електронічних фабриках, а я по-старому лижу шпитальні підлоги й, коли жив буду й здоров, – лизатиму ще два з половиною роки, доки не вийду у пенсію. Але, й одержавши пенсію, доведеться далі працювати, бо на неї не проживеш.

А як Ви, дорога Наталія Михайловно? Знаю, що мало буде радісного у Вашій відповіді; старість й мене вже гне, помалу сліпну й страчаю сили. Прикро стає коли подумаєш, що доведеться гнити в тутешній землі чужій та холодній.

Міцно й любно Вас обіймаємо

Ваші Аркаси (підпис).

Архів-Музей ім. Дмитра Антоновича Української Вільної Академії Наук у США. Фонд Наталії Михайлівни Дорошенко. Машинопис. Підпис олівцем. Без дати.

2.

30. IV. 1952 р.

Високошановна й дорога Наталіє Михайловно!

Нарешті я довідався з Вашого листу, котрий тільки що одержав, що Ви живі й здорові та перебуваєте в Баварії. Часто, часто я про Вас згадував (між іншим, якраз в розмові з Є. О. Прокопович¹⁴), але з часу Вашого виїзду з Франції, я загубив Ваш слід; знав лиш, що Ви перебуваєте десь в Німеччині. Радо, з одвертим серцем, відгукуюсь на Вашу милу пропозицію і непрогаймо ж сідаю писати про Дмитра Івановича, але хапливість не дасть мені можливості належно зосередитись, упорядкувати й як слід вичерпати все, що хотів би написати про дорогого Дмитра Івановича, як, рівно ж, відповідно стилізувати написане.

¹⁴ Прокопович Єлизавета Олександрівна (уроджена Веселовська, за першим чоловіком Мишківська, Санкт-Петербург – 18.02.1964, Бесанкур, поблизу Парижа, Франція), була медсестрою Армії УНР, після смерті першого чоловіка генерал-хорунжого Армії УНР Євгена Мишковського з 1920 р. перебувала в таборах для інтернованих у Польщі, з 1924 р. у Франції. Була членом Ради Української бібліотеки ім. Симона Петлюри в Парижі, а з квітня 1963 – голова Ради Української бібліотеки ім. Симона Петлюри, дружина В'ячеслава Прокоповича, українського державного і громадського діяча. Опікувалася Ольгою Петлюрою, прийнявши її в себе в м. Бесанкур.

Писатиму, як Бог на душу покладе, “не мудрствую лукаво”, експромтом і за це не ахайте мене. Коли зміст з тієї чи іншої причини не годитиметься для друку – той не друкуйте його, я не ображусь, бо й зараз, ще не почавши писати, свідомий того, що мої рядки будуть з всякого погляду слабенькі й малозмістовні.

Ви, дорога Наталія Михайловно, не ремствуйте на мене, будь-ласка, за те, що я, нібито, не реагував на смерть дорогого Дмитра Івановича й нічого Вам не написав, не написав навіть звичайнісіньких рядків свого співчуття. Вірьте, чи не вірьте мені, але довідався я, що Дмитра Івановича вже нема серед живих, приблизно, через два місяці після сумного факту і то випадково.

Після нашого останнього побачення в Парижі, для мене і родини настали лихі часи, про які нам і не снилося. Українців вигнали з “українського” замку в Руассі, де ми мешкали, й ми опинилися буквально на вулиці.

Помешкання найнужденнішого не можна було знайти ніде і ось тамтешній мер прийотив нас в напівзруйнованій хатці, що належала йому, але під умовою, що я працюватиму робітником на його великій фермі. Так два роки мені довелося працювати батраком у француза-поміщика, шляхтича та бувшого кавалерійського офіцера. Оказався він безсердечною й брутальною особою (бив навіть робочих) і на панщині у нього я згубив решту нервів і багато здоровля. Замучив мене окаяний найманою працею. Крім лопати, вил, плуга та сокири, а в вечері – сну, я нічого не бачив. Нічого не читав, нічим не цікавився, одним словом, обернувся в примітива з найпримітивнішими бажаннями. В Парижі я не бував, ні з ким не бачився, крім таких же батраків, як сам. Вашої адреси не мав і, навіть, не знав, де саме в Німеччині помер Дмитро Іванович і де його поховано. Про його смерть я довідався з розмови, випадково. Тому я лиш помолився за його кришталеву душу. Отже, зрозумійте мене, дорога Наталіє Михайловно, повірьте в щирість і правдивість цих моїх слів, не ремствуйте на мене. Про себе й родину нічого не пишу та й писати, властиво, нічого. Живемо нужденно, перебиваючись з хліба на воду, й збираємося рушити в далеку дорогу за океан, бо у Франції нам заріз.

Приютила нас Єлизавета Олександрівна Прокопович, надзвичайно мила й сердечна людина, і під її опікою я трохи очуняв і знову набрався сил.

Д. Бурім, Дружина історика.

Весь тягар лежить на плечах моєї дружини, бо вона одна заробляє нужденну копійку, а я, не маючи права на працю, (крім праці батрацької – а на ту не маю вже сил), обернувся в “домохозяйку”: варю, мию, підмітаю, словом, виконую хатню остогидну роботу. Синок (йому 11 літ) учиться дуже добре і в класі йде першим.

Навіщо Ви мені наслали стільки купонів оплаченої відповіді? Це ж шалені гроші! І без них я, розуміється, негайно не написав би Вам.

Напишіть мені, будь-ласка, скільки часу мені даєте на написання спогадів про Дмитра Івановича і якого порядку вони мають бути. Напишіть також про себе і про останні хвилини дорогого Дмитра Івановича.

Подаю Вам адресу Симона Петровича Наріжного, котрий вирвався з Чехословаччини через рік після мене й зараз опинився аж в Австралії. Я певен, що як і я, він відгукнеться на Ваш заклик і напише своє про Дмитра Івановича. Йому пишiть літунською поштою.

Його адреса: Me S. Narizny, 28 Bix Road
Dee Why N. S. W.
Australia

Сподіваюся, що Ви, дорога Наталія Михайловно, негайно мені відповісте й напишете, про що питаю.

Всі ми щиро вітаємо і обіймаємо Вас, дорога Наталія Михайловно

Ваш Микола Аркас.

Моя адреса Me Nicolas Arkas, Le Grande Rue, 11
Bessancourt (S. eto)
France

*Архів-Музей ім. Дмитра Антоновича Української Вільної Академії
Наук у США. Фонд Наталії Михайлівни Дорошенко. Рукопис.*

3.

7. V. 53 p.

Високошановна й дорога Наталіє Михайловно!

Оце тільки що вернувся з лісу з дровами, – аж Ваш лист лежить. Їдучи лісом, я все думав про Вас, нетерпляче ждав Вашого листа, бо сьогодні вранці я скінчив статтю, вірніше уривчасті спогади про дорогого Дмитра Івановича, мого незабутнього учителя й наставника.

Отже, дорога Наталіє Михайловно, справа така:

1) Спогади мої, написані читко на одній сторінці листа умістив я на 43 сторінки, такого формату, як оцей мій лист.

2) Писав я спішно, експромтом, зразу начисто.

3) Завтра вишлю Вам свій “твір”.

4) Дуже щиро Вас прошу, дорога Наталіє Михайловно, перечитайте уважно мої рядки і яко мога скорше напишіть мені щиро, як своєму старому пажеві, яке на Вас вражіння зробила скромна й нужденна моя праця. Щиро від серця. За правду я не ображуся. Візьміть під увагу, що писав я так же, як пишу цей лист, без всякої підготовки, планування і т. д.

5) Вразі, коли та праця Вам подобатиметься (що не думаю), повідомте мене, будь-ласка, чи буде вона надрукована. Коли ні, то або викиньте її, або візьміть від мене собі на пам’ять. Одне тільки прошу, якщо в друк вона не піде, ласкаво переслати її мені на кілька днів, щоб я міг списати з неї копію, бо чорновика у мене, як кажу, нема.

Ставлю (не Вам, розуміється), а видавцям, коректорам і “цензорам” свої рішучі вимоги.

По-перше: Нічого з моєї праці не викидати, мовно її не виправляти, не скорочувати друк і в ніякому разі не викидати кінцевого “Ь” після “р” (лицарь, кобзарь, вірь мені); це перечить кращому правопису (під галичменський діктат), отже, в виносці можуть позначити, що це моя особиста забаганка.

По-друге: Вас, Наталія Михайловна, прошу звернути увагу на слово “Дмитрусь”. На превеликий сором і жаль, я не пам’ятаю, як Ви називали Дмитра Івановича в інтимній хатній обстановці. Коли не “Дмитрусь”, – то виправте, будь-ласка, як треба.

Оце і все. Завтра, значить, вишлю працю і нетерпляче чекатиму на Вашу “рецензію”.

Д. Бурім, Дружина історика.

Що до книжок Д. І.¹⁵ у пані Прокопович – то справа тяжка. Хоч з нею ми в гарних відносинах і я у них свій чоловік, але досі до книг приступу не мав. Якщо удасться – все зроблю. Що до купонів – то вони тут не дійсні і тому я дозволив собі послати їх у Югославію жінчиній мамі, може вона їх використає.

Ще прохання: від моїх листів не викидайте, будьте добренька, поштових марок, а пришліть їх назад у своєму листі. Мій синок (потові) жахливий філателіст.

За Ваше добре слово про мою жінку – земний Вам поклін.

Дійсно, таких людей тепер тяжко знайти.

Відданий всім серцем Вам

Ваш М. Аркас.

P. S. Наші обіймають Вас

P. S. Марки з цього листу, будьте добренькі, виріжте й пришліть мені. Вони дуже рідкі.

/Працю свою залучаю/

Архів-Музей ім. Дмитра Антоновича Української Вільної Академії Наук у США. Фонд Наталії Михайлівни Дорошенко. Рукопис. Підкреслення в тексті М. М. Аркаса.

4.

12. V. 53 p.

Високошановна й дорога Наталіє Михайловно!

Ви не можете собі уявити, яке сьогодні свято на моїй душі. Ваше посудження про мої скромні рядки порадували мене надзвичайно. Я ж бо був певний, що написане мною про Дмитра Івановича нікуди не годитиметься, тим більше, що писав я без роздумувань зразу ж начисто. Все змінив так, як годиться, але вразило мене Ваше припущення, що я міг закинути Вам “негостинність”. Де ж те видане!? Всі рядки, написані мною, навпаки свідчать про надзвичайну Вашу ласкавість, привітність та гостинність. Ви ж мене приймали завжди, як рідного. Що стосується мене, то покійного Дмитра Івановича я вважаю стоя-

¹⁵ Дмитро Іванович Дорошенко.

чим непорівняно вище М. Грушевського і не тільки з морального погляду, але й з наукового. Заслуга Д. І.¹⁶, крім іншого, полягає в тім, що він українську ідею поширив по всьому світу, а про політику нема що й казати. Бездоганна його чистота, чесність та сумлінність у політиків рід також рідка, як бріліант в черноземі, а Д. І.¹⁷ був людиною з всіх поглядів бездоганною. Проф. Д. Антоновича я поважав, але хіба ж можна рівняти його до Д. І.¹⁸?

Я дуже щасливий, що й Ви не маєте в ласці галичменів: сидять вони у мене в печінці, – але все ж таки в рядках я ніде не дозволю собі нечемності відносно них, кепкую тільки добродушно.

За всі Ваші зауваження я тільки вдячний Вам. Що до моїх “галицизмів”, то, розуміється, вони трапляються і я, навіть, свідомо дещо з них уживаю, вважаючи, що і у них є чимало доброго в мові, наприклад, хоч те “лиш”; воно різнобарвить речення, подібно як у росіян “только” и “лишь”. Отже його б я лишив. “Одчайдушний” і “безоглядний” – це не галицизми “Заявився” теж ні, бо “зъявився” має зовсім інший змісл, а саме несподівано, раптом об’явився.

“Поставний” – теж не галицизм, а наше старе слово “станув” – має рацію змінить, б[удь] л[аска], на “став”.

“Обсадження” – слово загальноукраїнське певне літературне.

“Окупування” – слово чуже.

“Сусіда”, “сусід” – у нас вживається і та, і та форма.

“Грець трафе” – має рацію, змінить, б[удь] л[аска], на “грець шарахне” це чудово!

“З пробігом часу” змінить на “з часом”.

“гей же” у мене ніде нема, це Ви помилилися.

В зверненні Дмитра Івановича до Вас, замість “Наталко” поставте, б[удь] л[аска], “Мишка” вийде те дуже любно. Замість “Дмитрусь” поставте “любий”.

Обов’язково, дорога Наталія Михайловно, зверніть увагу перепищика моєї праці, щоб у тій фразі, щоб у тій праці “Капіталь Париж” і т. д. був поставлений наголос (!) над словами. Без наголосу фраза траить всяку юмористичність. За кінцеве “рь” велике Вам спасибі.

Хто робитиме коректуру? Чи не Ви часом? А коли ні, то чи не дозволили б Ви мені її зробити?

¹⁶ Дмитро Іванович Дорошенко.

¹⁷ Дмитро Іванович Дорошенко.

¹⁸ Дмитро Іванович Дорошенко.

Д. Бурім, Дружина історика.

Маю до Вас велике прохання: після виходу в світ “Літопису” з моїми спогадами – три–чотири примірника передати мені. Їхню вартість я заплачу.

Долари, дорога Наталія Михайловно, і не думайте посилати! Ми образимося. Мій обов’язок вшанувати, хоч і як скромно, пам’ять дорогого Д. І. і я щасливий, що можу це зробити. Моя дружина й синок обіймають Вас, а синок ще й дуже, дуже дякує за Вашу милу охоту прислати йому марочки. Він у мене жадливий філателіст (як і я грішний) і має дуже добру збірку марок. Я її потайки вивіз з Чехії. Коли писатимете мені, то (не сердьтеся на мене, будь-ласка!) наліплюйте на конверт марки ювілейні або з разом в 1, 2, 3, 4, 6, 8, 15, 16, 24, 25 пфенігів, так, щоб вийшло докупити 30 пфенігів – вартість закордонного листа.

Вибачте, що пишу такими каракулями, але дуже спішуся скоріше відіслати Вам лист. Почав його писати п’ять хвилин після одержання Вашого милого листа, та примушений був перервати писання – треба було варити обід. Мій синок Микась учить першим в класі і взагалі хлопчина сімпатичний, скромний, непустотливий. Чекаю від Вас негайної ж конкретної відповіді, утверджуючої одержання цього листа. Марку від нього пришліть, б[удь] л[аска], мені.

Між іншим, я вже довго пишу родову хроніку (маю вже написаних більше 2000 сторінок великого формату). Чи не можна б було де-які глави опублікувати в вашому “Літопису” (в слідуючих його числах), капітали, які стосуються мого батька то що?

Чи читали Ви мій “Переспів Слова про похід Ігоря”, що без мого дозволу видало окремою брошуркою видавництво “Україна” і не заплатило мені ні гроша? В тексті допущено, на жаль, силу помилок.

Ну, ось здається, і все. Щиро, щиро вітаю Вас, дорога Наталіє Михайловно, пишіть
Відданий Вам
М. Аркас.

Р. С. Чи не знаєте Ви, де зараз В. М. Щербаківський, Ф. П. Слюсаренко й Шляхтиченки?

Архів-Музей ім. Дмитра Антоновича Української Вільної Академії Наук у США. Фонд Наталії Михайлівни Дорошенко. Рукопис.

5.

26. V. 53 p.

Високошановна і дорога Наталіє Михайловно!

Як бачите, на цей раз і я спізнився з відповіддю на Ваш милий останній лист. Це запізнення сталося з де-яких буденних причин, а зараз поспішаюся відповісти Вам, щиро подякувати Вам за надіслані Микасі марки й вибачитися перед Вами за мої каракулі. Це вже моя дурна звичка: як сяду писати лист, – завше ганяюсь за думками, а тому й каракулі вивожу. На цей раз що-сили стримую свою неслухняну руку, щоб писати чітко. Радий, що виправлені мною два листи Вам подобалися і дякую за те, що надішлете мені “Літопис”. Прохав би три примірники, коли це можливе.

У нас зараз надто гарячий час: завтра й після завтра у моєї дружини будуть іспити в школі шиття, їх вона не боїться, бо шиє дуже добре і йде в школі першою, але лякає її перспектива майбутнього, бо, з закінченням школи, вона позбудеться єдиної грошової допомоги, котру вона мала як стипендію. Отже, одержить післязавтра в-останнє, а далі треба десь шукати їй праці, котра оплачується тут по її фаху мізерно. Післязавтра теж будуть іспити й у мого Микасі для переходу в середню школу. Надіюсь, що вони закінчатся щасливо, а все ж таки, всі ми хвилюємось. Зараз, після кількадечної страшної спеки, збирається громовиця. А з Вашого листа я зрозумів, що Ви мешкаєте поза Мюнхеном, як і ми грішні поза Парижем.

Хотілося б мені послати Вам на спогад скромну мою працю “Переспів Слова про Похід Ігоря”, що видало без мого дозволу видавництво “Україна” в Німеччині. На превеликий жаль, одначе, у мене є єдиний примірник тої моєї праці, котрий подарував мені один мій добрий знайомий. Видавництво ж не тільки то не заплатило мені ні копійки, але не знайшло, навіть, потрібним вислати кілька примірників праці. Жулики.

Зараз у вільну хвилинку я займаюся писанням дальших розділів родової хроніки й коментарів до Гомерової “Іліади”, котру я переклав віршем уже давно. Уривки мого точного перекладу друкувалися в Америці в українських газетах, видати ж всю “Іліаду” тяжко. Але праця над коментарями прецікава, хоч бракує мені найнеобхідніших підруч-

Д. Бурім, Дружина історика.

ників. Вони в Парижі є, але купити їх не можу, на це треба мати кілька тисяч.

Ці дні у нас тут стояв дим коромислом. В неділю відбулося в Парижі відкриття пам'ятника С. Петлюрі, а з огляду на те, що тут з нами мешкає О. О. Петлюра, його дружина, то й метушні було багато. Кажуть, відкриття було дуже урочисте, але я, грішний, не був на ньому, ухопився за можливість остатися дома сторожем “замку”, бо всі з нього вивтікали на парижський цвинтар до С. Петлюри. Ви питаєте, дорога Наталіє Михайловно, куди ми їдемо? А Бог його знає! Ніби то до Сполучених Держав Америки, але я якось не хочу туди забиратися, тай формальностей ще стільки перед нами, що найменше рік пробудемо тут. Микась дуже, дуже дякує Вам за марочки. Жінка щиро Вас вітає. Коли вийде “Літопис”?

Пишіть, не забувайте
Відданий Вам
Микола Аркас.

*Архів-Музей ім. Дмитра Антоновича Української Вільної Академії
Наук у США. Фонд Наталії Михайлівни Дорошенко. Рукопис.*

6.

3. IX. 53 p.

Високошановна й дорога Наталіє Михайловно!

Тільки що одержав Вашого милого листа й спішу на нього одповісти. Перш за все, яке я маю право й які причини ремствувати на Вас?! Я можу бути тільки вдячним Вам, що Ви силкувалися охоронити мої нужденні спогади від вівісекції. Коли ж і не вдалося Вам це здійснити – нема ніякого лиха. З Вашого сьогоднішнього листа я зрозумів, що мої спогади про Дмитра Дорошенка взагалі не друкуватимуться. По-перше, вони досить довгі, по-друге, зміст їхній, – як я й думав, – невідходящий, діссонуючий з іншими статтями збірника. Єдине моє прохання до Вас, дорога Наталія Михайловна, це переслати мені на короткий час мій рукопис, бо, хоч і як він слабенький, – для мене він цінний, бо в ньому я писав щиро про Д. І.¹⁹ Коли б Ви бажали мати його у

¹⁹ Дмитро Іванович Дорошенко.

себе, то зобов'язуюся, переписавши для себе копію, переслати його назад Вам. Признаюся Вам, що не від пихи чи графоманії мені б хотілося, щоб ті мої спомини були опубліковані в якомусь часопису. То ж прохав би на те Вашої згоди, а крім того, поради, до якого б часопису я мав би звернутися з пропозицією умістити мою статтю. Очевидно, що в увагу прийдуть часописи американські. Я б хотів, щоб моє минуле, зв'язане з дорогим Дмитром Івановичем, не кануло безслідно в Лету, а хтось про нього довідався. Навіть такі дрібнички, про котрі згадую я в своїх рядках, являються маленькою часточкою історії.

Ви пишете про неприємний казус з псом, що стався з Вами. Слава Богу, що обійшлося без затруєння крові, що часто буває в подібних випадках. Як бачу, Ви, як і я з жінкою, сердобольні до звірят. Пожаліти голодного собаку чи кішку, чи іншу яку безсловесну твар – ліпша жертва Богу, у всякому разі, ліпша за поклони та свічки перед іконами. Милосердність й чулість це й є зближення з Богом й слідування Його заповітам. Я теж ще з Руассі (де жив у 49–51 рр.) вожу за собою покинутих кішечок. Кинули їх наші “Микити” руассівському замку. Мав я їх аж шість, а тепер осталося тільки двойка, інші повмирили, а тепер ще трусики (крілики) прибавились. Бабуся, що їх годувала, раптово померла і ось я взявся їх годувати. Двічі на день бігаю в поле за травою й це відбирає багато часу. Трусики належать пані Прокопович. Взагалі я тут і двірник, і плотник, і сторож, і садовник, і що хочете, бо хочу відплатити милій Е. О. Прокопович, що дала нам притулок й платні за мешкання не бере. На нашій піклуванні три старі пані: п. Прокопович, її сестра п. Маслова й п. Петлюра. Високе тиснення крові хоч і неприємне, але звичайне в нашому віці. Хто його не має?! Але лікуватися треба. Вітаю Вас, дорога Н. М. з Вашими іменинами й від щирого серця всі ми бажаємо Вам здоров'я, морального спокою й всіх благ земних. Дружина й синок щиро вітають Вас.

Ваш М. Аркас.

P. S. Вкладаю дві непроштемпельовані німецькі марки. Ужуйте їх.

Архів-Музей ім. Дмитра Антоновича Української Вільної Академії Наук у США. Фонд Наталії Михайлівни Дорошенко. Рукопис.

30 грудня 1953 року

Високошановна й дорога Наталіє Михайловно!

Всі ми щиро вітаємо Вас з наступаючими Святами Різдва Христового й Нового Року й від всього серця бажаємо Вам здоровля, сил борікатися з злидним життям й душевного спокою. Бажання наше не традиційне; Ви сумуєте за Дмитром Івановичем, але хай Вас посилить й збадьорить усвідомлення, що Ви втратили людину, яка до кінця виконала своє життєве завдання й відійшла у Вічність, лишивши по собі незгладимий слід, світлу пам'ять. Його праця й слово його приєднали його до Безсмертності; він не вмре і не вмре ніколи в душі кожного теперішнього й майбутнього українця, нашого нащадка. Утіштесь цим – Ви ж були його правою рукою й другом, утіштесь тим, що Історія приділить йому належне, почесне місце в своїй нерукотворній скарбниці й сяятиме його пам'ять, як самоцвіт.

Перечитав я оце нашкрябане й здалося воно мені трохи патетичним; вибачте за це й вірьте в цього щирість. Вашу милу листівку одержав сьогодні вранці; якось прискочила, нехтуючи штрафком пошти. У Франції просто шабаш на Лисій Горі. Штрайк за штрафком, повне свавілля й безкарність, а Москва потирає ручки: на її млин вода! У нас – нічого радісного; найшла була дружина працю та проробила всього тижня два і ательє закрили за браком праці. Власник його жид встиг навіть ошахраїти дружину, а до всього ще й я раптом занедужав й три дні пролежав: серце щось забрикалося. Взагалі воно у мене погане. Думає вже Богові душу віддавати, але й на цей раз очуняв, сьогодні встав і, хоч і почуваю себе як муха в жовтні – пишу Вам, як бачите. Не ховаюся від Вас: новина з Літописом надто мене порадувала; тепер чекатиму нетерпляче його присилки. Ви вибачте, дорога Наталія Михайловно, що я довго не писав Вам: не хотів Вам надіждати беззмістовними листами, а крім того, боявся, що Ви можете подумати, що я своїм писанням натякаю на свої спогади.

Тепер тут один з молодих українських письменників, якому чомусь подобається моя писанина, піднімає бучу з виданням моєї “Іліади”. Видання це коштувало б не менше пів-мільйону франків. Отже, він звертається до всесильного кардинала Бучка в Ватікан з прохан-

ням, щоб він крив видатки видання. Не знаю, що з того вийде й чи схоче “правовірний” займатися долею “схизматика”, але не фицаюся, бо хотів би, щоб моя “Іліада” побачила світло Боже. Без допомоги Бучка про видання нічого й мріяти, для нього ж якихось пів мільйони – то для нас 50 франків; адже ж на його утриманні весь тутешній нарід “панів магістрів, професорів, докторів і т. д.” й всі їхні інституції.

Ну, бувайте здоровенькі, дорога Наталія Михайловно, збудьорьтеся, не падайте духом й нас не забувайте, хоч інколи пишіть.

Відданий Вам Микола Аркас.

Архів-Музей ім. Дмитра Антоновича Української Вільної Академії Наук у США. Фонд Наталії Михайлівни Дорошенко. Рукопис.

8.

11. I. 1954 р.

Високошановна й дорога Наталіє Михайловно!

Перед кількома днями одержав від п. інж. Нагая примірник “Літопису”. Часопис, не в приклад іншим нашим публікаціям, чудово виглядає й змістовністю своєю неабияк вартісний. Ним незабутнього Дмитра Івановича достойно вшановано. Одначе, мій і без скорочень нужденний спогад, після вівісекції “з технічних причин”, цілковито безвартісним вийшов і кволим. Якись беззв’язні, беззмістовні речення – лепет младенця й мені аж соромно стало, коли поряд з іншими статтями, прегарно, цікаво й мистецьки написаними, засірили мої рядки. Все, що було в них цікаве, – викинуте, а полишено сіреньке тло, бліда канва. Я не маю права ні на кого ремствувати чи нарікати, а Вам, дорога Наталія Михайловна, безмежно вдячний за те, що я підписався на тій Хартії – Літопису, що вславляє великого діяча України, чесного борця за її волю. Як мені було приємно глянути на Вашу фотографію. Ось такою Ви гуляли зо мною в Карліс, – пам’ятаєте? Йшли ми тоді над струмком, а потім завернули в гай і там відпочивали. Та фотографія, де Ви й Д. І.²⁰ сидите на лавці – чи не в Добржіховицях то? Де

²⁰ Дмитро Іванович Дорошенко.

Д. Бурім, Дружина історика.

знімався Д. І. за столом й стоячи в гаю? Скільки води уплинуло з того часу! Як змінився світ й люди! Як змінилися ми самі! Постаріли, поси-віли, стали кволими старцями. І не віриться в те ніби й недавнє, а справді давнє й неvertань минуле. Скаржитесь й Ви на здоровля, а я вже зовсім погано себе почуваю; особливо останній місяць моє здо-ров'я швидко сходить “на неть”. Так якось відчуваю, що не за горами той час, коли дам дуба; з серцем у мене діється щось погане, а сьо-годні вночі думав вже, що прийшов кінець: страшні болі в серці й артерії, не міг просто дихати. Вмераю, все в порядку річей: Аркаси – мужчини всі померали в мойому віці, то ж і я виключенням бути не могу. Шкода тільки бідну жінку та Микасю й того, що не пощастить мені мабуть довершити ті праці, над котрими зараз тружуся. Радий, що мій довголітній труд над “Іліадою” я довів до кінця й він готовий до друку. Тепер сижу над “Коментатором грецької митології й героїки” й над спогадами. Маю на думці ще написати розвідку: “Теперішній шлях нашого народу, його історії й мови”, але мабуть не вдасться мені все те здійснити. Не встигну.

З Вами мабуть ми вже ніколи не побачимось, а шкода, велика шкода! Так хотілося б згадати з Вами минуле. Ну, та на все воля Божа і не звертайте, будь-ласка, уваги на цю мою плаксивість і не ремст-вуйте на каракулі. Пишу й повітря хапаю, тяжко дихати, а від того і настрої могильний.

Рішаюся Вас, дорога Наталя Михайловно, прохати про одну річ й в дальшій вже ніколи Вам не надоїдату. Вишліть мені, будьте доб-ренькі, повний текст моїх спогадів про Д. І., котрий, як Ви мені писа-ли, зберігається у Вас. Я його перепишу й відішлю Вам назад. За ту Вашу ласку повік буду Вам вдячний. І коли Ви те зробите для свого колишнього пажа, а теперішнього відданого Вам дідка, зробите мене щасливим. Всі вітають Вас щиро. Хорони Вас Боже

Ваш Микола Аркас.

Р. С. Зі Святами ми Вас привітали листом. Чи одержали Ви його? У нас тут діється повний хаос: забастовка за забастовкою, багато пошти пропадає.

*Архів-Музей ім. Дмитра Антоновича Української Вільної Академії
Наук у США. Фонд Наталії Михайлівни Дорошенко. Рукопис.*

9.

21. I. 54 p.

Високошановна й дорога Наталія Михайловно!

Сердечно дякую за надісланий мій рукопис. Як тільки його перепису, зараз же поверну його Вам. Зараз я рішив де-що розширений мені спогади про Дмитра Івановича, бо маю час на більш систематичну працю. Властиво, тло остається таким, придаю більш уважно характеристичні риси вдачі Д. І.²¹ та й виправив де-які незграбности. За марки теж велике, велике Вам спасибі від мене й Микасі. Зараз мені де-що покращало, хоч дихаю тяжко, особливо над вечір. І Ви, дорога Наталія Михайловно, мучитесь, а нам сіромахам лікуватися нема як. Мені все кажуть: йдіть до лікаря, а це значить 1000 фр. йому та стільки ж на ліки.

Ваш М. Аркас.

P. S: Всі наші вітають й обіймають Вас.

Архів-Музей ім. Дмитра Антоновича Української Вільної Академії Наук у США. Фонд Наталії Михайлівни Дорошенко. Рукопис. Поштова картка.

10.

27. VIII. 54 p.

Високошановна й дорога Наталія Михайловна! Як ми зраділи Вашому листу й уявити собі не можете. Слава Богу, у Вас ніяких змін на гірше не сталося і здоровля Ваше, як видко, не в поганому стані. Спасибі Вам за пам'ять, ми так зворушені Вашою уважністю до нас, властиво, нічим не оправданою. Оце пишу зараз Вам, а Валя, дружина моя, пораяється коло Микося. Позавчора раптом він занедужав і зараз у нього температура сорок. Хочу вірити, що то ангіна, до якої він схильний. Простудився, мабуть, позапозавчора, коли зо мною рубав дрова в парку замку. Властителька замку прочищувала свій величезний парк

²¹ Дмитро Іванович Дорошенко.

Д. Бурім, Дружина історика.

(не сама розуміється!), й дрова дала нам й Є. О. Прокопович. От ми й допалися до дров, а йшов дощ й буря гула, Микось і простудився. Біда вся в тому, що ми не маємо можливості покликати лікаря й купити ліки. Це “удовольствие” коштувало б найменше двох–трьох тисяч, а дружина зараз без праці, бо всі кравецькі ательє на літо закриваються. Вона хоч і має касу хворих, але у Франції дикі закони. Хворий мусить платити й лікаря, й ліки і тільки згодом виморочувати у каси якийсь процент потрачених грошей. Тому лікуємося допотопним способом й досі, дяка Господові, ще ні разу від самого приїзду у Францію не кликали лікаря.

Не писав тому, дорога Наталія Михайловна, що ні про що було писати, а пошта коштує дорого 30 фр. Часто Вас згадували й говорили про Вас й незабутнього Дмитра Івановича. Це добре, що Ви за життя поставили над його могилою пам’ятник і взагалі стараєтеся забезпечити його вічний спочин. На наших Микит годі надіятися, 90 % це шантрапа, а 10 % дбає про власну кишеню та власний добробут. Нема, нема людей! У нас, якась голота аморальна. Я, на жаль, маю змогу читати парижське “Українське Слово” й кожен раз, переглянувши його рядки стає мені гидко й соромно: Брехня, побрехеньки, наклепи, лайка, хамська бундючність і це все. Ні одного розумного слова, ні одної тверезої думки. Тепер десь вже пів року, як граються в солдатиків, носяться з президентом і навіть військових справ міністра вибрали. Сміх один! А попутно лають москалів точнісінько так, як покійний Сергій Павлович.

Інших новин у нас нема ніяких. Поки що все по старому. Про Америку забули вже й думати, бо без хабаря нашим представникам – добродіям й кроку не зробиш. Заможні люди їдуть, саме ті, хто може дати взятку, а такі сіромахи, як ми, не рипаються. А шкода, бо нас кличе до себе сестра братової жінки М. І. Клепачівська, яка дуже добре улаштувалася в Сполучених Державах у Вермонті. Там чоловік її доньки лікарює. Тут же, у Бессанкурі, над нами все грізніше нависає хмара небезпеки, що в найближчому часі ми можемо опинитися на вулиці. Справа в тім, що Є. О. Прокопович дарує свою прекрасну вілу українським престарілим. Вчинок з її боку більш ніж необачний, але з своїми законами в чужий город нема чого соватися. Задумала на своє лихо таку нісенітницю та й годі. У нас з нею дуже, дуже добрі відносини я тут “і швець, і кравець, і в дудочку граю”, інакше кажучи, на мені все тримається, бо я і двірник, і майстер, і садовник, і консь-

ерж, і ще виконую силу інших “функцій”. Але коли у вілі почнуть хазяйнувати французи плюс наші Микити – треба світ за очі тікати.

Ось зараз мушу кінчати, бо треба виносити сміття до воріт, бо вранці в суботу його забирає автомобіль. У вільну хвилину я все ж пишу, головне, продовжую родинну хроніку й коментар до Гомерової “Іліади”, яку я вже давно переклав й приготував до друку. Статейки мої друкуються у якомусь українському часопису в Англії (либонь бандерівському!!!). Назви його не знаю, бо мою писаниною захоплюється молодий український письменник Л. В. Полтава і саме він і пересилає мою писанину до Англії. Обіцяли гонорар, але досі не одержав ні шеляга. Ну, дорога Наталія Михайловно, бувайте здоровенькі й не забувайте, а ми завше думками нашими з Вами, я й синок щиро вітаємо й люблю Вас обіймаємо

Відданий Вам Микола Аркас.

P.S.: І у нас літа нема. Більш місяця гув майже без перерви Оркан, а тепер задощило й холодно, як у листопаді.

Архів-Музей ім. Дмитра Антоновича Української Вільної Академії Наук у США. Фонд Наталії Михайлівни Дорошенко. Рукопис.

11.

16. IX. 54 р.

Високошановна й дорога Наталія Михайловно!

Тільки що одержали ми Вашого милого листа “со вложением” й не знаємо просто, як Вам дякувати. Нам неприємно, одначе, що Ви для нас витрачаєтеся; Вам самій потрібні гроші тож дуже, дуже просимо Вас ніколи більш не робити для нас таких жертв. Ваша сердечна приязнь й уважність до нас – це Ваш неоцінний дарунок.

Зворушило нас також бажання пані Ползінової допомогти нам; пишу їй одночасово з цим листом.

На превеликий жаль, ми не маємо змоги так далеко від Парижу оселитися. Не зважаючи на всі халепи й злидні, тут ми все ж близько коло центру, який нам потрібний. Дружина через тиждень-два матиме працю у своєму кравецькому ательє, де вона працювала минулого

Д. Бурім, Дружина історика.

року, а це дасть нам можливість так-сяк проіснувати. Крім того, поки ми, з ласки Є. О. Прокопович, мешкаємо у флігелі її віли, – за мешкання нічого не платимо. За це я виконую всю працю по дому. Але головна причина, яка примушує нас триматися Парижу, – це справа переїзду до Сполучених Держав півн[ічної] Америки.

Цю країну я терпіти не можу, але там ми позбудемося тих злиднів, котрі стільки літ нас переслідують тут.

Справа в тім, що в штаті Іллінойс, у містечку Вермонті, улаштувалася досить добре сестра дружини мого покійного брата, пані М. І. Клепачівська; там вона з чоловіком й донькою, чоловік котрої, пан Юрко Чопівський, займає посаду лікаря. Живуть вони в достатку і кличуть нас до себе вже кілька літ. Марію Іванівну тай її чоловіка й доньку я дуже добре знаю. Люди надзвичайно добрі й сердечні й надто турбуються нашою долею. Отже, вибираючись за океан, ми нічим не ризикуємо, бо знайдемо притулок у своїх, а я може й працю якусь знайду, бо тут, у Франції, працювати не маю права і старий. Зараз наша справа з від'їздом починає ніби рухатися. Нашою долею цікавиться також п. о. Білон й п. о. Жилихівський, котрий вислав нам <нрзб.>. Але, при всіх сприятливих обставинах, рушимо в дорогу найраніше через пів року, а то й через рік. При таких перспективах турбувати пані Поліну ніяково.

У нас все по-старому. Наш Микось одужав було, а позавчора знов зненацька захворів, мабуть, на грип. Сьогодні вже встав, бо завтра починається у нього школа. Всі ми, дорога наша Наталіє Михайлівно, обіймаємо Вас і щиро дякуємо за все добро, що Ви робите для нас, а наш Микось ще просе, що коли б Ви випадково знайшли ті марки, котрі десь загубилися, прислати ласкаво йому

Відданий Вам Микола Аркас.

*Архів-Музей ім. Дмитра Антоновича Української Вільної Академії
Наук у США. Фонд Наталії Михайлівни Дорошенко. Рукопис.*

12.

Конверт

N. Arkas

154, Prospect ave.

Sea Cliff N. Y.

U. S. A

Штемпель: Sea Cliff Apr. 17 1965

Христос Воскрес!

Високошановна й дорога Наталія Михайловно.

Щиро вітаємо Вас із Святами Великодніми і саме так щиро, бажаємо Вам, люба наша, побільше здоров'я, бадьорості, душевного спокою та сповнення всіх Ваших сподівань. Щастя Вам Боже!

За тиждень-два напишу докладного листа про наше життя-буття, а зараз обмежуся цим коротеньким поздоровленням, бо треба ще сил писати таких привітань. Як Ваше здоров'я? Як себе почуваете?

Обіймаємо любно

Ваші Аркаси.

Архів-Музей ім. Дмитра Антоновича Української Вільної Академії Наук у США. Фонд Наталії Михайлівни Дорошенко. Рукопис.

13.

9. V. 1965 р.

Високоповажна й дорога Наталіє Михайлівно!

З серця дякуємо Вам за Ваші щирі побажання й за Ваше, саме так, щире відношення до нас. Я дуже, дуже винуватий перед Вами: скільки вже разів обіцяв послати Вам докладного листа про наше життя-буття, а обіцянка моя так і лишалася обіцянкю. Ця, прикра для мене річ, сталася не з-за лінощів, а тому, що, властиво, ні про що писати. Наше життя таке сіре, таке, по-американському, буденне, безрадісне та одноманітне, що про нього писати не надається. Ось і тепер просто не знаю, про що Вам написати. В цьому чорторию тупоголових, безсердечних й бездумних роботів-примітивів ми ніби серед пісків Сагари, а,

Д. Бурім, Дружина історика.

крім того, страшно пригнічує те, що все тут шкереберть, догори ногами, починаючи з моралі й кінчаючи релігійністю. Все тут базується на піску, скрізь й у всьому фальшивий патос й фальшиве святоштво, самий “патріотизм” нації, яка складається з покидьків європейської суспільності всіх племен і народів Європи, для яких головним стимулом життя, богом, являється нажива та ошукання собі рівного. Історії, пройшлого, над яким можна було б задуматись та зітхнути, тут нема. Все живе сьогоднішнім днем, про минуле й майбутнє не думає, жететься за долларом, як хижак за м'ясом і не розбирається в засобах, як ті доллари накопичити.

Життя Нью-Йорку, до певної міри, відображає загальноамериканське життя. Нью-Йорк – це страшні джунглі, гірші, ніж африканські і поночі люди бояться виходити на вулицю, їздити в метро чи в авті. Розбій, гвалтування жінок в закомірках і в ліфтах навіть, вісімдесятилітніх, щодня відбувається, як і душоубства. Головна зброя – ножі, а поліція – тікає, бо не сміє першою вжити зброю. На вулицях відбуваються справжні баталії, навіть, вдень. Банди підлітків ріжуться на вулицях смертним боєм і тоді нью-йоркці, слідом за поліцією, тікають світ за очі. Вся ця злочинність та безпутство – наслідок диких тутешніх законів. Замість того, щоб повісити пару садистів чи просто душоубців, – їх признають психічно ненормальними, “не відповідаючими за свої вчинки” і ... садять на два–три роки убійника в психіатричну лічницю, де він випасається на казенний кошт, а потім, випущений на волю, знов береться за ніж. Якось перед роком старий рецидивист сексуальних злочинів, випущений з лічниці, задушив, згвалтував і кинув у море дівчинку п'яти літ і його знов посадили на державні хліби. Чого ж більше? А зараз ведеться кампанія про скасування смертної кари! Поведінка з неграми скандальна на весь світ. Їм даровано рівноправність, а фактично, і зараз вони тут “підлюди” і той з білої, вибачте, сволоти, хто його вбиває, лишається на свободі.

Минулого року, наприклад, звірячим способом були замордовані в лісі троє ідеалістів-юнаків, які боролися за права чорних. Двоє з них білі і один хлопець-негр. Убійників знайшли, серед них був і шеріф, арештували, судили і ... випустили на волю. Душоубець шеріф знов став шеріфом, але надзвичайно популярним! Цього року, білий куклуксклановець убив білу жінку за те, що вона була за рівноправність негрів, убив, коли вона їхала в авті. Вчора його судили, і вже відомо, що випустять на волю з великою славою. Як Ви все це назвете і яку вартість має “нація”, в якій це діється?

Цвинтарі тут мають жахливо неохайний вигляд: безладу застромлені білі кам'яні стовпці, часто без напису, часто повалені або розбиті; ні надмогильного горбка, ні квітів, ні кущика. Всі стовпці, як один. Коли я спитав нашого господаря чому така убогість американських цвинтарів, він пхекнув, розвів руками і сказав: яка ж користь з померлого, жодний бізнес!...

А соціальні умовини: повна сваволя працедавців, хворіти неможна бідній людині, з праці виганяють моментально, без попередження, безробітні гроші може одержати лишень той, кого похвалить “бос”, який начальствував над небораком, коли він працював. І скрізь шахрайство, ошуканство. Та коли б я докладно про це писав – 20 сторінок би не вистачило. Вопіючі до неба випадки тут трапляються, не люди, а акули, скрізь їх роззявлені пащі.

Європа, як блакитний сон. Як важко нам жилося у Франції, їмо тут курей, качок, морозиво, ананаси, круглий рік кавуни, дині й різні овочі, але з якою радістю я б їв європейську бараболю й запивав її водою.

Обоє ми дуже й дуже постаріли. Мордує ревматизм, – тут прокляте підсоння, – подагра, особливо, Валю, я все більше спіпну – наслідок контузії в бою з червоними в році 1919-ім, серце дається в знаки. Тому пишу й пишу, щоб хоч скромну й невибагливу лепту принести нашій Батьківщині, але все задумане написати не встигну. Мій капітальний труд: “Історія Північної Чорноморщини з діб прадавніх і до часів козаччини” – 530 сторінок машинопису, цілий рік провірялася різними “політруками” й бандерівськими “знавцями-цензорами” і ось одержав повідомлення, що все це “панство” визнало труд мій цінним і книга, можливо, вийде з видавництва “Гомону України” в Торонто. З Києвом жваво листуюся. Тамтешні науковці бомбардують мене листами, хочуть видати книгою мій переклад Гомерової “Іліади”. Крім того, закінчив повість “Наш степ широкодолий”, думаю, що теж вийде книгою. В першій скороченій і невиправленій редакції він публікується в торонтських Нових днях і я дістав силу подячних листів і з Європи і з Австралії, навіть, а тепер ця повість розрослася в книгу.

Обіймаємо Вас, дорога наша

Ваш Микола Аркас (підпис).

Архів-Музей ім. Дмитра Антоновича Української Вільної Академії Наук у США. Фонд Наталії Михайлівни Дорошенко. Машинопис.

18. I. 1966 р.

Високоповажна й дорога Наталія Михайлівно.

Дякуємо Вам з щирого серця за Ваші поздоровлення й побажання і, з свого боку, ще раз, бажаємо Вам здоров'я, сил фізичних, бадьорості Духа й здійснення всіх Ваших планів та сподівань.

Мені дуже, дуже прикро, що на Ваш ласкавий заклик щось написати про незабутнього Дмитра Івановича, я примушений Вам відповісти, що нічого написати про Нього не можу, бо все, що міг, вже написав чи то в “Літопису”²², чи то в різних наших періодичних виданнях. Скрізь, де тому був привід, я тепло писав про дорогого Дмитра Івановича і коли б зараз знов сів про Нього писати, – вийшло б повторення вже написаного. Я певен, що Ви мене зрозумієте і повірите в мою щирість. У мене, щоправда, є написана “гумореска” – поєдинки Дмитра Івановича з Сергієм Павловичем²³, але такі речі публікувати не годиться; написав те для хроніки своєї. Отож не ображайтесь на мене, дорога Наталія Михайлівно, і вірте в мою щирість. Про нас нічого писати. Син мій Микось оженився 12. XII. 1965 р. з негритянкою, дуже тихою й скромною дівчинкою; їй нема ще сімнадцяти літ. Ми їх благословили, хоч, розуміється, хотіли б, щоб наш Микось побрався з українкою. Ну, та не нам, а йому з нею жити. Одружившись, Микось купив собі хатину з просторим двором в шостидесяти мілях від Нью-Йорку й вже перебрався туди. Розуміється, грошей на купівлю нерухомости він не мав, а купив на сплатки: щомісяця, на протязі тридцяти літ, він платитиме по 50.-дол., а це сто разів вигідніше, ніж жити квартирантами в чужому будинкові. Ось ми, наприклад, за сутеренне помешкання платимо місячно, зараховуючи електрику й газ – 60.-дол.

Микось кличе нас жити разом і, мабуть, так воно й буде. Він служить на тій же фабриці, що й Валя, працює, як віл і заробляє непогано. Валя теж працює, має на годину 2.65, що дозволяє нам сплачувати борги. Вона дуже постаріла, як і я. Я багато пишу. Ось, в недалекому часі, має вийти книгою мій переклад Гомерової “Іліади” з грецької на

²² *Український Літопис. Журнал Української Державницької Думки, Культури і Науки*, число 1 (Аугсбург (Видавництво “Знання”), 1953) 160 с.

²³ Шелухин Сергій Павлович.

українську мову. Вийде з друку в Німеччині. А в Канаді має вийти книгою моя праця “Історія Північної Чорноморщини”. Ось так і живемо. Міцно й любно Вас обіймаємо й цілуємо

Відданий Вам

Микола Аркас (підпис)

Валя й Микось.

Архів-Музей ім. Дмитра Антоновича Української Вільної Академії Наук у США. Фонд Наталії Михайлівни Дорошенко. Машинопис.

15.

2. VI. 1968 р.

Високоповажна й дорога Наталія Михайлівно!

Дуже я винуватий перед Вами, що рідко Вам пишу, обмежуючись звичайно трафаретними поздоровленнями.

Але вірте мені, що життя наше таке буденне й одноманітне, що не варте того, щоб його описувати.

Ми обоє дуже постаріли, а наш Миколка вже три роки, як одружився й має вже двох синів Миколу й Леоніда. Дружина його напівмурилка, напівіндіянка (по батькові), і мої внучки справжні індіанці. Живуть далеченько від нас, а тому й бачимось рідко.

Я вже чотири роки на пенсії, одержую дуже мало – 66 дол., яких вистачає тільки на платню за мешкання “оддувається” дружина і на її заробіток існуємо.

Ви пишете, що маєте нове видання “Історії” мого батька²⁴ і думаете, що видав її я. Та де там! На це я потребував би гроші, а, тим часом, ми в боргах. “Історію” видали якісь Вінніпезькі жулики і, не дивлячись на те, українські організації повідомили їх про те, що наймолодший син автора ще живе, – не відгукнулись, й, навіть, одного примірного мені не прислали.

Що до мене, то я вже дуже погано бачу і то тільки одним оком, повсякчас озивається серце. Одним словом, старість не радість і одна дорога попереду – до могили.

²⁴ Йдеться про: М. М. Аркас, *Історія України-Русі*, Вінніпег, 1967, 7+424 с.

Д. Бурім, Дружина історика.

Намагаюся писати чітко, але нічого з того не виходить, вибачте. Надворі льє дощ після страшної бурі, а тепер наближається ще й ураган перший в сезоні.

Ви, розуміється, знаєте, що робиться у нас; без ножаки на вулицю страшно вийти і непокої все зростають з огляду на цілковиту безславність й безголів'я “власть імущих”. Немає людини, яка б утихомирила країну й встановила порядок і законність.

Тут жулик на жулику, погоня за долларом, безсовісне шахрайство, джунглі. Хоч би маленького де-Голя сюди! Шкода п. Євгена Маланюка, талановитий він був надзвичайно. Навідувався до нас разом з Полтавою та Мелешком. Послав мені листа напередодні своєї смерті, так, що лист той дійшов до мене коли Євгена не було вже серед живих. Хай йому чужа земля буде легкою!

Зараз з океану насунув густий туман, як молоко, – це, мабуть, провісник урагану, який сьогодні вдарить на Флориду. Моторошна штука!

Ну, бувайте здорові, дорога Наталія Михайлівно, дай Вам Боже сил перебороти всі життєві ускладнення та недуги.

Обіймаємо й цілуємо Вас міцно

Ваші Аркаси.

Архів-Музей ім. Дмитра Антоновича Української Вільної Академії Наук у США. Фонд Наталії Михайлівни Дорошенко. Рукопис

16.

Без дати

Високошановна й дорога Наталіє Михайлівно! Щиро вітаємо Вас з Великодніми Святами й саме так щиро бажаємо Вам найкращого в житті, а головне, здоров'я та сил боротись зі злиднями.

Вибачте ласкаво, що пишу так мало й так рідко, але повірте, я так перевтомлююся на тутешній канальській праці, що нездібне не те що писати, а й думати. Вибачте також за скромний наш подарунок. На більше не спроможемось, бо давлять нас борги. Син мусів купити авто і на те позичати гроші у банку. На виплату боргу й на повсякчасні поправки автомобілю витрачаємо все, а без машини тут не проживеш, на працю доводиться жінці й синові їхати більш 15 міль туди й стільки

ж назад: пішки не дойдеш. А так, нічого й писати так все одноманітне й сумне. Всі ми, себ-то я й дружина, сильно постаріли, особливо я. Тепер би Ви мене не пізнали б з довжезними запорозькими вусами. А до того я швидко мабуть осліпну. Вже тепер не розпізнаю обличчя у двох кроках від себе. Взагалі ж, про Європу згадуємо, як про недосяжний рай, хоч й там жилося нам не солодко. Давить нас тут оточення примітивів й культ доллара й доводиться самім поволі опускатися до рівня тутешніх “культуртрегерів”, інакше загинеш. Тут рай мешуресам й людям підприємним з торговельними здібностями. Такі люди тут не пропадають, а стають багатіями, такі ж “шляпи”, як ми – животіють.

Пишіть, будь-ласка, про себе. Міцно Вас обіймаємо
Ваші *Аркаси*.

*Архів-Музей ім. Дмитра Антоновича Української Вільної Академії
Наук у США. Фонд Наталії Михайлівни Дорошенко. Машинопис. Підпис.*